

Coğrafya-yı Osmani'de Kürtler ve Kürdistan*

Mesûd Serfiraz, Serhat Bozkurt

Giriş

Türkiye'deki "akademik" camia içinde en çok tahrip edilen kavramlardan birinin "Kürdistan" olduğunu söylersek abartmış olmayız. Kimi akademisyenler "tarihte hiçbir zaman Kürdistan diye bir terim kullanılmamıştır ve böyle bir yer yoktur" derken, kimisi de "böyle bir kelime vardı da bu yerin sınırları kesin değildi" demektedir. Resmî tarih üretmek ve savunmakla görevli tarihçiler/akademisyenler yıllarca bu düşünceleri dile getirip durdular. Bu anlayışın, İttihat ve Terakki döneminde başlayan farklı kültürlerin inkârı ve asimilasyonu ile ilgili olduğu gayet açıktır. Oysa Osmanlı tarihiyle amatörce ilgilenen biri bile, hem Osmanlı arşivindeki belgelerde hem Osmanlı kroniklerinde defalarca bu kavramla karşılaşır (bkz. Dinç, 2009).

İdadi okullarında okutulan ve Kolağası Ahmed Cemal tarafından 1895 (Rumi 1311)'de yazılan Coğrafya-yı Osmânî adlı kitap da bu kaynaklardan biridir. Bu kitabın "Kürdistan Kıt'asında Bulunan Vilâyât-ı Şâhâne" başlıklı bölümünde Osmanlı yönetimi altındaki Kürdistan coğrafyası tanıtılmaktadır. Bu kaynağın Kürt tarihi açısından pekçok önemi vardır. Öncelikle bu eser resmî mercilerce basılmış bir ders kitabıdır. Yani 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde askerî okul öğrencileri, Kürdistan coğrafyasını tanırlar ve bu coğrafyayı ayrıntılı bir şekilde incelerler. Kitabın yaklaşık yirmi sayfalık bir bölümü Kürdistan'a ayrılmıştır. Bu kısımda Kürdistan coğrafyası dâhilindeki vilayetler, sancaklar ve kazalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu yazıda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin durumunu aktardıktan ve tarihî kaynaklarda Kürdistan'ın tanımına

(*) Bu yazının tamamı ilk olarak Osmanlı Kürdistanı/Kurdistana Osmanî kitabında yayımlanmıştır: bgst Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 170-232. Dipnot dergisi için yeniden gözden geçirilmiştir

örnekler verdikten sonra metnin Coğrafya-yı Osmânî'nin Kürdistan ile ilgili kısmını günümüz Türkçesine çevirerek araştırmacıların kullanımına sunmak niyetindeyiz.¹

1. Osmanlı İdaresinde Kürtler ve Kürdistan

Kürdistan coğrafyasının Osmanlılar nezdinde önem kazandığı dönem 16. yüzyılın ilk çeyreğine rastlamaktadır. Bu döneme kadar seferlerini daha çok batıya yapan Osmanlılar, bu dönemden sonra doğuya doğru da seferler yapmaya başlamışlardır.

Şehzadeliği döneminde Trabzon valiliğini yapmış olan dokuzuncu Osmanlı padişahı I. Selim (Yavuz, 1512-1520), Kürdistan'daki Safevi faaliyetlerini yakından izlemiş ve 1512'de tahta geçtiğinde sıklaşan Kızılbaş-Safevi ilişkilerini engellemek amacıyla Anadolu'daki Kızılbaşlara şiddetli bir darbe vurmak istemiştir. Bu amaçla çıkarttığı fetvalarda Kızılbaşların katlinin câiz olduğunu söyleyen I. Selim, Anadolu'da bulunan on binlerce kişiyi öldürtmüştür (Tekindağ, 1968: 53, 56).

Yavuz Sultan Selim, İran şahı Şah İsmail üzerine yaptığı seferde, Tebriz'e kadar gitmesine rağmen, karşısına onu engelleyecek herhangi bir güç çıkmamıştır. Şah İsmail orduları çekildikleri bölgelerde bulunan köyleri yakarak, ilerleyen Osmanlı ordusunun açlıktan zayıf düşmesini beklemiştir. Ağustos 1514'te Çaldıran'da iki ordu karşı karşıya gelmesi üzerine yapılan savaşta, Safevi kuvvetleri yenilmiş ve Şah İsmail canını zor kurtarmıştır (Bkz: Uzunçarşılı, 1983: 253-278).

Yavuz Sultan Selim, İran'dan çekildikten sonra Tebriz'e dönen Şah İsmail, Kürdistan'da kaybettiği yerleri geri almak amacıyla, Çaldıran Savaşında öldürülen Ustaclu-oğlu Mehmed Han'ın kardeşi olan Karahan'ı Kürdistan'a göndermiş, Karahan da Diyarbekir'i kuşatma altına almıştır. Ancak Diyarbekir halkı bu kuşatmaya karşı direnmiştir. Bunun üzerine Yavuz, Karahan'a karşı Bıyıklı Mehmed Paşa'yı ve ona yardım etmek için de Konya valisi Hüsrev Paşa'yı görevlendirmiştir. İdris-i Bitlisî ise Kürt beylerinin mahiyetindeki askerlerle

1- Bu yazının *Osmanlı Kürdistanı/Kurdistana Osmânî* kitabında yayımlanan orijinalinde *Coğrafya-yı Osmânî* kitabında Kürtler ve Kürdistan ile ilgili olan kısmın hem transkripsiyonu hem de sadeleştirilmiş metni yer almaktadır. Ancak derginin sayfa sınırını aşmamak için burada yalnızca sadeleştirilmiş, günümüz Türkçesi metni kullandık.

Bıyıklı Mehmed Paşa güçlerine katılmıştır. Toplanan bu kuvvetler de Diyarbekir kuşatmasında bulunan Karahan'ın üzerine yürümüş bu durum üzerine Karahan kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış ve Mardin Kalesi'ne çekilmiştir. Burada bir sene kalan Karahan'a yapılan baskılar sonucunda, Karahan savaşmaya mecbur kalmış ve Mayıs 1516'da Koçhisar (Kızıltepe)'da yapılan savaş sonucunda Karahan'ın yenilmesi üzerine Kürdistan coğrafyası Osmanlı Devleti'ne katılmıştır (Uzunçarşılı, 1983: 274; Sevgen, 1968a: 59). Çaldıran Savaşından sonra başta Diyarbekir, Mardin, Urfa, Rakka ve Musul gibi önemli Kürt şehirleri olmak üzere Kürt coğrafyasının büyük bir kısmı Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir. 19. yüzyıla kadar Osmanlı ve Kürt emirleri zaman zaman karşı karşıya gelseler de menfaatleri gereği müttefik olma durumları devam etmiştir.

Kürdistan coğrafyasının Osmanlı hâkimiyetine geçmesi kendisi de Kürt olan İdris-i Bitlisî'nin çalışmaları sonucunda gerçekleşmiştir. Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden döndükten sonra Kürdistan'a gönderdiği İdris-i Bitlisî, görüştüğü Kürt beylerini Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeleri için ikna etmeye çalışmıştır. Durumu değerlendirmek için toplanan yirmi beş Kürt beyi Osmanlı tabiiyetine geçmeyi kabul etmiştir (Uzunçarşılı, 1983: 275-276; Sevgen, 1968a: 58-59). Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim 1515 tarihinde, İdris-i Bitlisî'ye, (muhtemelen Kürt beyleri ile yapacağı pazarlıklar sonucunda) doldurup Kürt beylerine vermesi için boş beratlar göndermiş ve Kürdistan'da yeni bir idare oluşturulmuştur (Sevgen, 1968b: 57). Örneğin bu dönemde kurulan Diyarbekir eyaleti üç değişik sancak tipine ayrılmaktaydı. Ulaşılması güç olan bölgeler tamamen özerk bırakılmıştı. Yöneticisi yöre halkından olup yönetimi miras yoluyla babadan oğla geçen ve "Kürt Hükümetleri" denilen bu özerk bölgeler devlete vergi ve orduya sipahi asker vermek zorunda değildi. Bu hükümetlerin toprakları tımar ve zemet haline getirilemiyordu (Bruinessen, 2006: 239).² Kürt hükümetleri dışında "yurtluk-ocaklık (Kürt beylikleri)" diye isimlendirilen sancaklar da Osmanlı idaresinin bir parçasıydı. Savaşta hizmeti

2- Kanunî Sultan Süleyman Devrinde hazırlanan *Kanûnnâme-i Hümayun*'da hükümetler için şunlar yazılmaktadır: "... bunlardan mâ'ada dokuz hükümet vardır ki, hîn-i fetihde hıdmet ü itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tevfiż ü temlik olunmuşdur. Mülkiyet tariki üzere tefrik ederler. Hatta memleketleri mefrûzü'l-kalem ve maktû'ül-kademdir. Ebvâb-ı mahsulâtı dâhil-i defter-i sultanî olmamışdır. İçlerinde ümerâ'-i Osmâniyye'den ve kul tâifesinden hiç bir ferd yokdur. Cümle kendülere mahsusdur". "Ve bunların 'ahidnâmeleri mücibince azl ü nasb kabul eylemezler. Amma cümlesi mutî'-i fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sâir ümerâ'-i Osmâniyye gibi kangı eyâlete tâbî'ler ise, beğlerbeğleriyle ma'an sefer eşerler. Kavm ü kabile ve başka asker sâhibleridir" (Akgündüz, 1992: 463).

geçen ve/veya sultana bağlılıkta kusur etmeyen yerel beylere tevcih edilen yani verilen sancaklara yurtluk-ocaklık denir. Bu sancaklar hükümetler kadar serbest değildirler. Toprakları tımar ve zeamettir. Yurtluk-ocaklık sahibi oranın resmen sahibi değildir; yani satamaz, bağışlayamaz, vakfedemez. Ancak o yerin şer'î ve örfî vergisi kendisine aittir. Osmanlı bu sistemi daha çok doğu sınır boylarında kullanıyordu. Böylece sınırlarını güvence altına alıyordu. Yurtluk-ocaklık verilen kişinin bir hatası, eksikliği görüldüğünde sancak ondan alınıp ailesinden başka birine verilirdi. Diğer bir sancak tipi ise “Osmanlı Sancağı” ve sayıları on biri bulan sıradan sancaklardır (Bkz: Sertoğlu, 1986; Kılıç, 1991: 119-139; Göyünç, 1991: 269-278).³

Yukarıda bahsettiğimiz bu sistem ufak tefek değişiklikler haricinde 19. yüzyıla kadar devam etti. Yavuz Selim öldükten sonra yerine padişah olan I. Süleyman (Kanûnî, 1520-1566) da İran üzerine sefere çıkmak niyetindeydi. Bu nedenle Kürt beylerine, İdris-i Bitlisî tarafından oluşturulan bu sistemin devamını sağlayan bir ferman gönderdi.

Bu fermanda, Kürt beylerinin Yavuz Sultan Selim döneminde, Kızılbaşlara karşı gösterdikleri yararlılıklardan bahsedildikten sonra, “her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler geçmiş zamandan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle oğuldan oğla intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir” denmektedir. Fermana göre, bey öldüğünde eyalet beyin oğluna/oğullarına kalacaktır. Oğullarının birden fazla olduğu ve aralarında anlaşmazlık çıktığı durumlarda, anlaşmazlık Kürdistan beylerinin isteği doğrultusunda çözülecekti (Ferman için bkz: Sevgen, 1968c: 70).

19. yüzyıla gelindiğinde II. Mahmut (1808-1839) ile beraber Osmanlı İmparatorluğunun içerisine girdiği merkezileşme ve modernleşmenin bir sonucu olarak, Osmanlı “klasik” yapısı değişmeye başlamıştır. Yaşadıkları topraklar üzerinde yüzyıllardan beri muhafaza ettikleri hakları ellerinden alınmaya başlanan Kürt emirleri ile Osmanlı Devleti arasında şiddetli çatışmalar olmaya başlamıştır. 1817’de başlayan çatışmalar 1847’de Bedirhan Bey isyanının

3- 1609’da yayınlanmış olan Ayn Ali Efendi’nin kitabı ve *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* verilerine göre: *Kürt hükümetleri*: Cezire, Eğil, Genc (?), Palu ve Hazo. *Kürt beylikleri (Yurtluk ve ocaklık)*: Sağman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur ve Çermik. *Sıradan Osmanlı Sancakları*: Harput, Ergani, Siverek, Nusaybin, Hasankeyf, Siirt, Çemişgezek, Mifarıkin, Akçakale, Habur ve Sincar. (Bkz: Ayn-ı Ali Efendi, 1979: 29-31; Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, 2003: 195-196).

bastırılması ve Kürdistan eyaletinin kurulması ile durulmuştur (Geniş bilgi için bkz: Lütfi [Ahmed Ramiz], 2007; Celil,1992; Hakan, 2007).

Kürdistan eyaleti, Diyarbekir eyaleti, Van, Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilerek oluşturuldu ve durum devletin resmî gazetesini olan Takvim-i Vakayi'de 5 Muharrem 1264 (14 Aralık 1847) tarihinde yayınlanan bir tebligatla halka duyuruldu. Tebligatta bu olay Kürdistan'ın yeniden fethi olarak nitelenmiş ve eyaletin başına vali olarak eski vezirlerden Esad Paşa'nın atandığı belirtilmiştir. İlk başlarda eyaletin merkezi olarak Ahlât düşünülmüş ancak salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla kısa bir dönem Van, Muş ve daha uzun bir süre Diyarbekir (Amed) bu eyaletin merkezi olmuştur. Kürdistan eyaleti 1266/1849 salnamesine göre Muş, Van, Hakkâri, Cizre, Diyarbekir sancaklarını içine almıştır. Kürdistan eyaletinin varlığı 1868'e kadar devam etmiştir. Şimdiye kadar, eyaletin ortadan kaldırılma nedenine dair herhangi bir belge bulunmadığından, bu eyaletin neden lağvedildiği bilinmemektedir (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2011: 91 vd.).

2. Tarihî Kaynaklarda Kürdistan

Yukarıda Kürtlerin Osmanlı ile ilişkilerini ve kurulan idari yapıların kısa bir özetini verdik, şimdi bazı tarihî kaynaklarda Kürdistan denildiğinde hangi bölgenin anlaşıldığını örneklerle açıklayacağız. Değineceğimiz ilk kaynak Şerefhan Bitlisî'nin 1597'de Bitlis'te yazdığı Şerefname adlı Farsça eseridir. Bu eser Kürdistan coğrafyasını şöyle tanımlar:

Okyanus'tan ayrılan Hürmüz Denizi [Basra Körfezi] kıyısından başlar; bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya ve Maraş illerinin nihayetine kadar uzanır. Böylece bu çizginin kuzey tarafını Fars, Acem Irak'ı, Azerbaycan, Küçük Ermenistan ve Büyük Ermenistan teşkil eder. Güneyinde ise Arap Irak'ı, Musul ve Diyarbekir illeri düşer. Bununla birlikte, bu insanların suyundan birçok halk ve kabile, doğudan batıya kadar birçok ülkede yayılmışlardır (Şerefhan, 1990: 20).

Ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, 1640-1655 tarihinde Kürdistan'ı dolaşmış ve burası ile ilgili gözlemlerini Seyahatnâme'sinde aktarmıştır. Evliya Çelebi Kürdistan'ı şöyle tanımlamaktadır:

Memâlik-i azîmdir [büyük bir memlekettir], bir ucu cânib-i şimâlde [kuzey tarafında] diyâr-ı Erzurûm'dan diyâr-ı Van'dan diyâr-ı Hakkârî ve Cizre ve

İmâdiyye ve Musul ve Şehrezûl⁴ ve Harîr ve Ardalân ve Bağdâd ve Derne⁵ ve Derteng ve ta Basra'ya varınca yetmiş konak yer Kürdistan ve sengistan [taşlık] add olunur [kabul edilir] (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2001: 56).

Bu coğrafyada altı bin Kürt aşiret ve kabilesi olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, bu kabile ve aşiretler güçlü bir set oluşturmamış olsa Acem kavminin Rum diyarını (Anadolu) kolayca işgal edebileceğini söylemektedir (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2001: 56). Evliya Çelebi'nin bu sözü Osmanlıların Kürtlere neden bu düzeyde imtiyaz verdiklerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Gerçekten o dönemde, Kürtlerin tuttuğu taraf Kürdistan coğrafyasında hâkim güç olacak ve Anadolu'nun tümünü hâkimiyeti altında tutabilecektir.

Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmânî adlı eserinin "Kürd" maddesinde Kürdistan'ı şu şekilde tanımlar: "Diyârbekir vilâyetiyle Vân ve İrân'da Sine ve Kirmânşâh ve Loristan ve Şark-ı Irâk arâzisi" (Ahmed Vefik, 1293/1876: 999).

Hüseyin Hüsnü'nün İcmâl-i Coğrafya adlı eserine göre ise Osmanlı Kürdistanı, Erzurum, Van, Bitlis, Dersim, Mamuretülaziz (Elazığ), Diyarbakir, Musul ve Hakkâri olmak üzere sekiz vilayetten oluşur:

Kürdistan Kıt'ası: bu kıta sekiz vilâyete münkasımdır [ayrılır]. Bunlardan birincisi Erzurûm vilâyetidir ki 25 bin nüfuslu, Fırâtın menba'ı [kaynağı] taraflarına yakın bir ova üzerinde kâin [yerleşik] Erzurûm şehridir. Şehr-i mezkûr [adı geçen şehir] İrân Hükümeti ve Rusyanın Kafkâs kıt'asıyla memâlik-i Osmâniyye beyninde bir ticâret mevki'i olub istihkâmât-ı cesimesiyle [büyük sığınaklarıyla] meşhûrdur. Ve burada bir bâb-ı mekteb-i i'dâdî ve rüşdiye-i askerî vardır. Mevâki'-i meşhûresi [ünlü yerleri] Fırât kenârında kâin Erzincân şehriyle Baybûrd ve Kiğı kasabalarıdır.

İkincisi Vân vilâyetidir ki Vân Gölünün şark sâhilinde kâin abâ ve Acem taklîdi şallarıyla meşhûr 20 bin nüfuslu Vân şehridir. Mevâki'-i meşhûresi Rusya ve Acem muhârebeleriyle ma'rûf [bilinen] Bâyezîd, kal'asıyla Vân Gölüne batmış olan Artaksas şehr-i kadîminin şimâl-i şarkîsine [kuzeydoğusuna] mebnî

4- Şehrezul, Kürt şehri ve eyaleti Şehrizar'un isminin bir başka şeklidir. Bu şehir, Güney Kürdistan'ın büyük bölümünü kaplayan bugünkü Süleymaniye'nin kuzeyinde bulunuyordu. (Bruinessen&Boeschoten, 2003: 335) Bu şehrin ismi kaynaklarda Şehrizar şeklinde de geçer. 1534'da kurulan eski Şehrizar eyaleti İran sınırına yakın olan Süleymaniye ve çevresini (Gülenber, Şehribazar ve Halepçe civarı) kapsıyordu. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 1850'de merkezi Kerkük olan yeni Şehrizar eyaleti kuruldu ve 1851'de Bağdat 1879'da Musul vilayetine bağlandı. Yeni Şehrizar, eski Şehrizar'un batısını kapsıyordu. (Hut, 2006, 9-25)

5- Derne: Bağdat vilayetindedir. Libya'daki Derne ile sadece isim benzerliği vardır.

[kurulmuş] Erciş kasabasıyla üç Ermenî Patrikliğinden birinin ikâmetgâhı olan Aktamâr Adasıdır.

Üçüncüsü Bitlîs vilâyetidir ki merkezi Diclentin bir kolu üzerinde dağlık ve fakat bağlık bir mahalde kâin 15 bin nüfûslu Bitlîs şehridir. Mevâki'-i meşhûresi münbit [verimli] bir ovada kâin Mûş ve Diclentin şark kolu üzerinde kâin Si'ird kasabalarıyla Genc havâlisinin merkezi olan Çanlı Kilîsâ mevki'idir.

Dördüncüsü Dersîm vilâyetidir ki burası Kürdler tarafından meskûn küçük bir vilâyet olub merkezi Hozât kasabasıdır ve Mâzgird mevki'i meşhûr yeridir.

Beşincisi Ma'mûretu'l-azîz vilâyetidir ki merkezi bir mekteb-i rüşdiye-i askerîyi hâvî [içeren] Ma'mûretu'l-azîz nâmı verilen Mezra'a ve kurbunda [yakınında] Eski Harpût şehirleriyle Fırât kurbuna mebnî Malâtıya ve Arabgîr ve Eğîn ve gümüş ve kurşun ma'âdinini [madenlerini] hâvî Kebân şehirleri mevâki'-i meşhûresidir.

Altıncısı Diyârbekir vilâyetidir ki merkezi Dicle üzerinde kâin, Îrân ve Arabistan ticâretiyle meşhûr ve bir mekteb-i rüşdiye-i askerîyi hâvî Diyârbekir şehridir. Mevâki'-i meşhûresi bakır ma'denleriyle meşhûr Erganî ve Palo ve el-Cezîrenin şimâlinde kâin Mârdîn ve civârında gümüş ma'deni bulunan Dicle kenârına mebnî Cîzre (Cezîre-i İbn-i Ömer) kasabalarıdır.

Yedincisi Mûsul vilâyetidir ki merkezi 50 bin nüfûslu, Dicle kenârına mebnî ve Îrân ticâretiyle meşhûr Mûsul şehri olub Şehrîzor sancağının merkezi olan ve birkaç nebî-i zîşânın [peygamberin] makâbir-i mübârekelerini [kabirlerini] muhtevî bulunan [barındıran] Kerkük kasabasıyla Süleymâniye ve Revândîz ve Erbîl kasabaları mevâki'-i meşhûresidir.

Sekizincisi Hakkârî vilâyetidir ki burası Kürdlerle Keldâniyye Hıristiyanları taraflarından meskûn dağlık bir vilâyet olub merkezi Zâb-ı Kebîr [Büyük Zap] Suyu kenârında kâin Cölemerg kasabasıyla Başkal'a ve İmâdiye meşhûr mevki'leridir (Hüseyn Hüsni, 1300/1883: 161-162).

Hüseyn Hüsni'den dört yıl sonra Mehmed Bedreddin, Telhîs-i Coğrafya adlı eserinde Kürdistan hakkında hemen hemen Hüseyn Hüsni ile aynı bilgileri tekrarlar:

Asya-yı Osmânînin şark-ı şimâlisinde kâin Kürdistan kısmı sekiz vilâyete münkasımdır.

Birincisi Erzurûm vilâyetidir ki merkez-i idâresi Erzurûm şehridir. Bilâd-ı

ma'rûfesi [tanınmış beldeleri] Erzincân, Bâyezîd, Bayburd kasabalarıdır.

İkincisi Vân vilâyetidir ki merkez-i idâresi Vân şehridir. Adilcevâz şehri dahi meşhûresidir.

Üçüncüsü Bitlîs vilâyetidir ki merkez-i idâresi Bitlîs şehridir. Sâir [diğer] meşhûr beldeleri ise Mûş [ve] Si'ird şehirlerdir.

Dördüncüsü Dersim vilâyetidir ki merkez-i idâresi Hozat kasabasıdır. Mazgird [ve] Ovacık meşhûresidir.

Beşincisi Ma'mûretu'l-azîz vilâyetidir ki merkez-i idâresi Mezra' şehridir. Harpût, Eğin, Arabgîr, Malâtya şehirleri ma'rûfesidir.

Altıncısı Diyârbekir vilâyetidir ki merkez-i idâresi Diyârbekir şehridir. Ma'rûf beldeleri dahi Palo, Erganî, Mârdîn, Cizîre beldeleridir.

Yedincisi Mûsul vilâyetidir ki merkez-i idâresi Mûsul şehridir. Şehrizor, Kerkük, Süleymâniye şehirleri ma'rûfesidir.

Sekizincisi Hakkârî vilâyetidir ki merkez-i idâresi Elbâk nâm-ı diğerk Başkan'la şehridir. Meşhûr beldesi Çölemerg [ve] İmâdiyedir (Mehmed Bedreddin, 1304/1887: 54-55).

Osmanlı coğrafya kitapları arasında Kürdistan'a dair en detaylı bilgileri içeren eserlerden biri Ali Saib'in Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmâniyyesidir. Bu kitabın "El-Cezîre-Asuriyye Kürdistan" başlıklı bölümü tam 71 sayfadır. Burada Kürdistan'ın yedi vilayeti, Diyarbekir, Mamuretülaziz, Dersim, Bitlis, Van, Hakkari ve Musul'un, idari ve ekonomik yapısı detaylı olarak anlatılmakta ayrıca Kürdistan ahali ve kadim coğrafyası hakkında bilgi verilmektedir (Ali Saib, 1304/1887: 339-412).

Arnavut asıllı bir Osmanlı aydını olan Şemseddin Sami, 1889-1898 yılları arasında İstanbul'da yayınladığı Kâmûsu'l-A'lâm adlı ansiklopedisinde, Kürtler ve Kürdistan'a da yer vermiştir:

Kürdistan: Batı Asya'da, en büyük bölümü Osmanlı imparatorluğunda ve bir bölümü İran'a bağlı büyük bir ülke olup, orada yaşayan insanların çoğunluğunu oluşturan Kürd halkı adıyla adlandırılmıştır. Bu ad, idari ve siyasi bölümlenmelere girmeyip, vaktiyle bizde Kürdistan valiliği ve şimdi İran'da Kürdistan eyaleti bu adla adlandırılan ülkenin bütününe kapsamadığı gibi, Kürdler de dağınık ve başka halklarla karışık bulduklarından, Kürdistan'ın sınırlarını tümüyle belirlemek güçtür. Ancak, yaklaşık olarak diyebiliriz ki:

Kürdistan, Urmiye ve Wan göllerinin kıyılarından Kerxe (Kerhe) ve Diyale

ırmaklarının kaynaklarına ve Dicle'nin akış yatağına dek uzayıp, kuzeybatıya doğru sınırları Dicle'nin akış yatağını izleyerek, Fırat'ı oluşturan Karasu yatağına ve oradan kuzeye doğru, Aras havzasını Fırat ve Dicle havzasından ayıran su ayrımı çizgisine kadar ulaşır.

Bu itibarla, Osmanlı imparatorluğunda, Musul ilinin büyük bölümü, yani Dicle'nin solunda bulunan yerleri ve Wan ve Bitlis illeriyle Diyarbakır ve Mamuretülaziz ilinin birer parçası ve Dersim sancağı Kürdistan'dan sayılır. İran'da da Kürdistan adıyla bilinen eyaletle Azerbaycan eyaletinin yarısı, yani güneybatı bölümü, Kürdistan'dır.

Böylece Kürdistan, kuzeydoğu yönünden Azerbaycan, doğudan Acem Irakı, güneyden Loristan ve Arap Irakı, güneybatı yönünden Cezire, kuzeybatı yönünden de Anatoli ile sınırlıdır. Bu sınırlar içinde, 34 ile 39. Kuzey enlemleri ve 37 ile 46. doğu boylamları arasında uzayıp, büyük bir üçgen, daha doğrusu, sivri tarafı kuzeybatıya doğru dönmüş olan bir armut biçimini gösterir. Fırat'ı oluşturan Karasu ile Murad çayının birleştiği yerde olan en kuzeybatı noktasından Loristan sınırlarına dek olan en büyük uzunluğu yaklaşık olarak 900 kilometre ve genişliği 100 ile 200 kilometre arasındadır (Şemseddin Sami, 2001: 45).

3. Ahmed Cemal'in Coğrafya-yı Osmânîsi ve Kürdistan

Coğrafya-yı Osmânî, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne'de coğrafya-yı askerî muallimi olan "Süvari Kolağalarından Ahmed Cemal" tarafından yazılmış bir coğrafya ders kitabıdır. Taşkasaplı olan Ahmed Cemal, 1892 yılında Harbiye'den kurmay teğmen olarak mezun olmuş, üçüncü ordu kurmay karargâhında çalışmaya başlamıştır. Ahmed Cemal, askerî mekteplerde coğrafya muallimliği yapmış, coğrafyaya dair çeşitli eserler yazmıştır. Yazarın Coğrafya-yı Osmânî dışında coğrafya üzerine üç eseri daha vardır (İhsanoğlu, 2000: 290).

Coğrafya-yı Osmânî isimli kitap, idadi okullarının birinci sınıfında okutulmak üzere bir "asker öğretmen" tarafından hazırlanmış; Meclis-i Maarif-i Askeriyye tarafından incelenip onaylandıktan sonra Pangaltı'daki Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Şâhâne Matbaasında basılmıştır. Bütün bunlar kitabın resmî olduğunu ve devlet eliyle basıldığını göstermektedir. Kitabın ilk baskısı İstanbul'da 1311/1895 yılında yapıldıktan sonra kitap, 1316 ve 1319 yıllarında olmak üzere iki defa daha basılmıştır (İhsanoğlu, 2000: 291). Bu durum eserin beğenildiğini ve uzun süre ders kitabı olarak okutulduğunu göstermektedir.

Ahmed Cemal bu eserde Osmanlı coğrafyasını üç büyük bölüme ayırmaktadır: Avrupa-yı Osmânî, Asya-yı Osmânî, Afrika-yı Osmânî.

Bunlar arasında Asya-yı Osmânî bizi ilgilendirmektedir, çünkü Kürtler ve ülkeleri Kürdistan Asya kıtasında yer almaktadır. Asya-yı Osmânî, Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasında bulunan topraklarını içeren bölge için kullanılan bir terimdir. Bu bölge Marmara hariç Anadolu Yarımadası, Kürdistan, Arap Yarımadası, Adalar kısmı denilen Girit, Kıbrıs ile Yemen ve Hicaz'dan oluşmaktadır. Ahmed Cemal eserinde bu bölgeyi altı kısma ayırmıştır:

Asyâ-yı Osmânîyi arâzîsinin tabî'atına, iklim ve havasının tebeddülüne [değişimine], ahâlîsinin cinslerine nazaran Anadolu, Kürdistan, el-Cezîre-İrâk [ve] Ahsâ, Sûriye-Filistîn, Adalar, Hicâz-Yemen nâmlarıyla altı büyük kısma taksîm olunduğu gibi aksâm-ı mezkûreden [adı geçen kısımların] her biri de birtakım vilâyetleri hâvîdir. (s. 160)

Yazar, bir paragrafta bu altı kısmın sınırlarını belirtirken Kürdistan'ın sınırını şöyle çiziyor:

Ma'mûretü'l-azîz-Harpût, Diyârbekir, Erzurûm, Vân, Bitlîs, Mûsul vilâyetleriyle Haleb vilâyetinin kısım-ı şarkîsi (doğu kısmı) ve müstakil sûretle idâre olunan Zor sancağı Kürdistanda (...) kâindirler. (s. 160)

“Kürdistan Kıt'asında Bulunan Vilâyât-ı Şâhâne” başlığı altında Kürdistan'ın idarî taksimatı yapılmaktadır. Buna göre Kürdistan altı vilayet ve bir müstakil sancaktan oluşmaktadır: Erzurum, Mamuretü'l-aziz, Diyarbekir, Bitlis, Van, Musul vilayetleri ve Müstakil Zor Sancağı (s. 181)

Bu altı vilayet ve müstakil sancağın ayrı başlıklar halinde incelenip vilayetlerin sancak ve kaza merkezlerinin tablo şeklinde gösterildiği kitapta, “Asyâ-yı Osmânînin Ahvâl-i Tabî'îsi” başlığı altında Kürdistan'ın coğrafi yapısı hakkında da bilgi verilmektedir (s. 229). “Asyâ-yı Osmânî'nin Ahâlîsi” başlığında bu kıtada yaşayan halklar hakkında bilgi verilmiş, “Kürdler” alt başlığında Kürtlere geniş bir şekilde yer ayrılmıştır. Bu bölümde Kürtlerin sosyal ve ekonomik hayatı, yemekleri, giysileri ve en önemlisi Kürt kadınları hakkında bilgiler verilmiştir. (s. 234) Bu bölümlerin sadeleştirilmiş halini aşağıda aktarıyoruz.

Kürdistan Kıtasında Bulunan Vilayetler

1. Erzurum Vilayeti

Kürdistan'da bulunan vilayetlerin birincisi ve en bayındırı Erzurum vilayetidir. Kuzey tarafı Trabzon vilayeti, doğu tarafı Rusya ve İran devletleri, güney tarafı Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz vilayetleri, batı tarafı ise Trabzon, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetleri ile çevrilmiştir. Bu vilayetin arazisi deniz yüzeyinden tahminen 6000 metre kadar yüksek olduğundan kış mevsiminde havası çok soğuk olduğu gibi dağlarının tepeleri senenin ancak birkaç ayında kardan boş kalır. Vilayetin havası genellikle kuru ise de içinde birçok nehirler aktığı için biraz rutubetlidir. Bununla birlikte vücut sağlığına yardımcı ve faydalıdır. Dağların üzerinde güzel otlaklar barındıran yaylalar bulunduğu gibi inşaata elverişli büyük ağaçlardan oluşan ormanlar da çoktur. Ancak Erzurum ve civarında yakacak ağaç olmadığından ahalisi çoğunlukla tezek ile çil denilen sazları yakarlar. Vilayetin arazisi verimli ve bereketli olduğundan her çeşit hububat ve sebze-meyvesi vilayetin ihtiyacını karşılamaktadır.

Vilayet dâhilinde Kemah kazasının Kiğari köyünde büyük bir kömür madeniyle Refahiye kazasının Gemecik köyünde gümüşlü kurşun ve diğer bir köyünde mürdeseng madenleri vardır. Bayezid kazasında ve Ağrı Dağı etrafındaki dağlarda kükürt madeni olduğu gibi Diyadin'den akan sudan bir çeşit boncuk çıkar. Diyadin kazasına bağlı Dado, Eblanlı ve Malakara köyleri civarında Kükürtlü ve şaplı dört kaplıca mevcut olup insan vücuduna faydalı oldukları gibi İntab'da ve Erzincan'a iki saat mesafede Nurgah ve Çakırman köyleri arasında sızı ve çeşitli hastalıklara iyi gelen kükürtlü bir kaplıca vardır. Ova kazasının merkezi olan Ilıca'da üç kaplıca ile suyu sıcak olan Gelin Geldi Kaplıcası vardır.

Sancakları	Kazaları
Erzurum	Bayburt
	Ova- Merkezi Ilıca
	Pasinler- Merkezi Hasankale
	Hınıs
	Kiğı
	Tercan- Merkezi Mamahatun
	Tortum- Merkezi Nihah
	Kiskim- Merkezi Ersis-Öğdem
	İspir
Erzincan	Kemah
	Kuruçay
	Refahiye- Merkezi Gercanis ¹

Bayezid	Diyadin
	Kara Kilise
	Eleşkirt- Merkezi Toprakkale
	İntap- Merkezi Tutak

2. Mamuretülaziz Vilayeti

Vilayetin kuzey tarafında Erzurum, doğu tarafında Diyarbakır, güney tarafında Halep, batı tarafında ise yine Halep ve Sivas vilayetleri vardır.

Bu vilayet, Kürdistan vilayetinden olup genellikle dağlıktır. Özellikle kuzey tarafında bulunan Dersim sancağının arazisi, geçilmesi imkânsız dağlar ile kaplı olduğundan çok sarptır. Vilayet arazisi Fırat Nehri ve kollarıyla sulanmakta ise de verim gücü pek zayıf olup yalnız Malatya ve Harput sancaklarının arazisi verimli ve bereketlidir.

Sancakları	Kazaları
Mamuretü'l-aziz Merkezi Mezra	Harput
	Arapgir
	Keban Madeni
	Eğir
Malatya	Hısnımansur-Adıyaman
	Besni
	Akçadağ- Merkezi Arga
	Kahta
	Şiro-Merkezi Pütürge
Dersim Merkezi Hozat	Ovacık
	Çemişgezek
	Çarsacak
	Mazgirt
	Pah ²
	Pülümür-Merkezi Koziçan
	Kızıl Kilisa ³

3. Diyarbakır Vilayeti

Vilayetin kuzey tarafı Erzurum ve Bitlis vilayetleri, doğu tarafı Bitlis ve Van vilayetleri, güney tarafı Musul vilayeti ve Zor sancağı, batı tarafı Halep ve Mamuretülaziz vilayetleriyle çevrilmiştir.

Bu vilayetin kapladığı yerler iki nehir arasında olup kısmen kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanmıştır. Havaasının uygunluğu ve verim gücü olarak birinci derecede olup hele bazı kasaba ve köylerinin suyu ve havası çok güzeldir. Vilayet dâhilindeki dağların bazısında akan sular el ve ağız dayanmayacak derecede soğuktur. Hz. Nuh Aleyhisselamın Tufan zamanında altı ay kadar içinde kaldıkları geminin durduğu Cudi Dağı bu vilayet dâhilindedir. Dağın zirvesinde Hz. Nuh'un yüce makamları bulunur ve bugün dahi ziyaret edilir. Vilayet dâhilinde Ergani, Hoşin, Eğil ve Hazro madenleri ile Hacıbehram kömür madeni ve Lice tuzlası bulunur.

Sancakları	Kazaları
Diyarbakır	Silvan- Merkezi Mefarıkın
	Lice
	Derik
Mardin	Nusaybin
	Cizre
	Avniye ⁴
	Midyat
	Şırnak
Ergani	Palo
	Çermik
	Siverek

4. Bitlis Vilayeti

Osmanlı Asyası'nın kuzeydoğusunda bulunan Bitlis vilayeti, doğu, kuzeydoğu ve güneydoğu taraflarından Van, kuzeyde Erzurum, batı ve kuzeybatıda Diyarbakır ve Mamuretülaziz ve güneyde Musul vilayetiyle çevrilidir. Bu vilayet deniz yüzeyinden 5100 metre kadar yüksek olup yüksek yaylaları, soğuk suları

ve sürekli kışlarıyla Osmanlı ülkesinin diğer yerlerinden tamamen farklıdır. Burada dört mevsim tamamıyla yaşandığından havası ılıman ve sağlamdır. Hele Siirt sancağına kar az yağdığı gibi kar yağışı çok sürmediğinden kışı da adeta baharı andırır. Vilayet dâhilinde doğal bir siper gibi olan ve alışıkmayanların barınmasına uygun olmayan, sürekli soğuk havaların dolaştığı Kürdistan dağları vardır. Bu dağların aralarından, ovalarından geçen ve ara ara coşma ve taşmalarla karşıya geçmeyi güçleştiren büyük sular vardır. Vilayet dâhilinde ve altı saat muhitinde suları berrak ve lezzetli, içinde bazı balık çeşitleri bulunan Nazik Gölü vardır. Bu göl kış mevsiminde donar ve üzerinden araba geçecek derecede sertleşir.

Sancakları	Kazaları
Bitlis	Ahlat
	Hizan
	Mutki
Muş	Malazgirt
	Bulanık- Merkezi Lize
	Varto- Merkezi Gımgım
	Sason- Merkezi Hazzo
Siird	Garzan
	Şirvan
	Eruh
	Pervari
Genç	Çapakçur
	Kulp

5. Van Vilayeti

Kürdistan kıtasının doğu ucunda bulunan Van vilayeti kuzeyde Erzurum vilayeti, doğuda İran Devleti, güneyde Musul, batıda Diyarbakır ve Bitlis vilayetleri ile çevrilmiştir. Bu vilayetin dâhilinde üçgen şeklinde Van Gölü adında büyük bir göl vardır. Ayrıca Varak Dağı'nın doğusunda Ercik Gölü isminde küçük bir göl vardır. Vilayetin batı ve güney tarafları tamamen dağlık olup yalnız Botan Suyu ve Zap Suyu havzalarında ve Van Gölü'nün doğu sahilinde ufak ve verimli

birtakım ovalar vardır.

Vilayet arazisi yüksek olduğundan havası soğuk ve dağlarında kar eksik olmaz. Asıl iskelesi Trabzon'dur.

Sancakları	Kazaları
Van	Karcikan
	Şatak
	Gevaş
	Adilcevaz
	Erciş
	Bargirî
	Müks
Hakkari Merkezi Cölemerg	Albak- Merkezi Başkale
	Gever-Merkezi Dize
	Şemdinan-Merkezi Nehri
	Mahmudiye-Merkezi Saray
	Nurdüz
	Hoşab
	Beytüşşebab
	İmadiye
	Oramar

6. Musul Vilâyeti

Musul vilayetinin kuzeyinde Diyarbakır vilayeti, doğusunda İran Devleti, güneyinde Bağdat vilayeti, batısında Zor sancağı vardır.

Bu vilayet sıcak memleketlerden olup dört mevsim yaşanmaktadır. Yaz mevsiminde sıcaklık 35-40 dereceye kadar çıkar. Özellikle Duhok, Zaho, Akra kazalarının havası nispeten ağırdır. Güneyden rüzgâr estiği vakitler vilayet dâhilinde sıcaklık ve sıkıntı artar. Yalnız kuzey rüzgârları güzel ve taze hava oluşturur. Sıcağı bu kadar çok olduğu gibi soğuğu da pek şiddetlidir.

Ahalisi çok zeki ve uyanık olup Arapça konuştukları gibi Türkçeye de aşinadırlar.

Sancakları	Kazaları
Musul	Akra
	Zebar
	Duhok
	Zaho
	Sincar
	İmadiye ⁵
Şehrizer Merkezi Kerkük	Revandiz
	Erbil
	Köy Sancak
	Salahiye
	Ranye
Süleymaniye	Gülanber
	Bazyan
	Merge
	Şehripazar

7. Müstakil Zor Sancağı

Kürdistan dâhilinde ve Fırat Nehri havzasında bulunan Zor sancağı, kuzeyden Diyarbakır vilayeti, doğudan Musul ve Bağdat vilayetleri, güneyden Arabistan Çölü ve Suriye vilayeti, batıdan da Halep vilayetiyle çevrilmiştir. Havaşı sağlam olup yazın biraz sıcak ise de kışın çok güzeldir. İlkbahar başlarında ve yazın sonlarında buralara çoklukla yağmur yağar. Havanın bu uygunluğu toprağın verim gücüne ek olarak pek çok ve çeşitli ürünler yetiştirir. Sancakta demiryolu olmadığı gibi sahile de yakın olmamasından dolayı ahali arazinin bu verimliliğinden yararlanamayarak kendilerine yetecek kadar cüzi bir ekin ekerler. Şu anda arazinin büyük bir kısmı tarım dışı ve boş olduğundan doğal çayır ve mera halinde bulunup yüksek otlar ile kaplıdır. Aşiretler buralarda koyun ve diğer hayvanlarını otlatırlar.

Sancak merkezi Deyr şehri olup Aşare, Resülayn, Ebusiyat mevkileri kaza merkezleridir.

Osmanlı Asyası'nın Doğal Durumu

Kürdistan kıtası, yüksek dağlar ve derin vadilerden oluştuğundan dağların tepelerinde sürekli ve senenin büyük bölümünde ovalar da bile kar eksik olmadığından kar birikintilerinin meydana getirdiği çığ, yüksek yerlerden yuvarlanarak kervan ve yolcuların pek çok kazalar geçirmesine sebep olmaktadır.

Kürdistan arazisi geçilmesi zor olduğundan yollar doğal olarak dağların arasına sıkışmış birtakım boğazlardan ibarettir. Kışın karların kapamasından yazın da çığdan dolayı bu yollardan geçilmesi çok tehlikelidir.

Bu bölgenin havası soğuk, gayet sağlam ve rutubetsiz ise de güney tarafları sıcaktır ve buralara kar pek nadir yağar. Fakat arazisi kumsal olduğundan kuzey tarafı kadar verimli değildir.

Osmanlı Asyası'nın Ahalisi

Osmanlı Asyası'nda yerleşik olan ahali; Türk, Arap, Kürt, Laz, Çerkez, Rum, Ermeni, Yahudi, Dürzi, Maruni, Keldani olup dinleri; Müslümanlık, Hıristiyanlık (Ortodoks, Katolik, Protestan), Musevilik ve putperestliktir.

Kürtler: Osmanlı Asyası'nın Kuzeydoğu tarafında bulunan Erzurum, Mamuretülaziz, Bitlis, Diyarbakır, Van, Musul vilayetlerinin ahalisi olup bu dağlık araziye vatan edinmişlerdir. Kürtler yaratılış olarak cesur, yiğit bir kavim olup cömert ve ikram edici olmalarından başka ev sahipliği ve misafirperverlik adetlerine hala uyarak misafirlerini çokça saygı ve memnuniyetle kabul ederler.

Kürtler ve aşiretleri, ziraatla uğraşır; koyun, deve, kısrak gibi hayvanlar yetiştirip kazancıyla geçinirler. Kürtlerin geçim kaynakları bu ikisidir. Evlerinin yiyecek ve giyecek ihtiyacını mümkün oldukça kendi tarımlarıyla ve besledikleri hayvanların yün, yağ ve benzerlerinden temine çalışırlar. İhtiyaçları için gerekmedikçe dışarıya başvurmamak asli adetlerindedir.

Kürtlerin çadırda oturan göçebe kısmı senenin her dönemini çeşitli yaylak ve kışlaklarda geçirirler. Bu yörede "Koçer" denilen bu insanlar tarımla uğraşıp bir yere bağlı olamazlar.

Kürtler, istirahatata biraz düşkün olduklarından servet ve geçimleri sınırlı kalmıştır. Servetleri çoğunlukla at, silah ve hayvanlardan ibarettir.

Kürtlerden Osmanlı Devleti'ne çeşitli hizmetlerde bulunarak yüksek makam ve rütbelere ulaşanlar da çoktur. Bugün devletçe en seçkin kurumlardan olan Hamidiye Süvari Alaylarının bir kısmı cesur Kürt kavminden meydana getirildiğinden birçok Kürt, Padişah hazretlerinin kıymetine nail olmuştur.

Kürt kabilelerinden nüfusu fazla olanlar aşiretlerinin ismiyle ve fertleri nispeten az olanlar buldukları yerler ile adlandırılır.

Kasabalardaki Kürt kadınları yemek yapmak, dikiş ve el işleri gibi kadınca görevler ile meşgul olur. Aşiret ve köylü kadınları ise koyun sağmak, dağlardan mazı ve kitre toplamak, kasabaya yoğurt, peynir, odun ve benzeri şeyleri götürüp nakit veya hububat ile takas etmek, kilim vesaire dokumak ve benzeri işlerle meşgul olup ırz ve namuslarına tam olarak sahip ve itaatkârdırlar. Hallerine kanaatkâr olup her türlü zorluğa tahammül ederek kocalarının rızasından zerre kadar çıkmazlar. Gösteriş ve süslenmeye de düşkün değildirlar.

Aşiret kadınları kocalarından fazla çalışıp çabalayarak ailenin geçimi konusunda ortaklığa kadar her türlü yardımcılık vazifesini hakkıyla yerine getirirler.

Kürdistan'da bulunan aşiretlerin en meşhuru ve nüfuzlusu Caf Aşiretidir.

Bu aşiretin her takımının bir reisi olup hepsinin reisi de Osmanlı Devleti tarafından seçilip tayin edilir.

Cafıların çoğunluğu Müslüman olup Şafii mezhebindedirler. Kısmen iyi ve kötüyü fark etmez derecede cahil ve birbirlerinin mülklerini çalmaya pek meyillidirlar. En cesur takımı Roğzadi olup hepsinin dili Kürtçedir.

Cafıların yüz ellide biri okur ve okuyanların da beşte biri Farsça yazabilir. Çoğunlukla Cafılar Veys (veya Vis) mahlasını kullanırlar. Yemekleri buğday ve arpa ekmeği, buğdaydan yarma, yoğurt, peynir ve keşektir.

Reisleri dışında giydikleri elbise Süleymaniye ve Şehrizor'un yerli bezinden üretilen don, gömlek, entari ve üzerine de kendilerinin yünden yaptıkları feracedir.

Caf Aşireti Diyal Vadisinde yerleşiktir.

Cafılardan başka Süleymaniye sancağı içinde yazın dağlarda kışın Süleymaniye'nin yarım saat uzağındaki Tancerud Nehri kenarıyla Bazyan kasabasında ve Süleymaniye civarındaki çöllerde yerleşik pek çok aşiret vardır.

Aşiret mensupları kendi reislerinin emirlerinden dışarı asla çıkmazlar ve reislerine adeta köle gibi hizmet ederler.

Sonuç

Yazımızın konusu olan kitap bir asker tarafından yazılmış ve resmî makamlarca basılmış olduğu halde, kitapta “Kürt” ve “Kürdistan” kelimeleri sakıncasız, serbestçe kullanılmaktadır. Hatta yazar, bariz bir şekilde Osmanlı Kürdistanı'nın sınırlarını ortaya koymakta; buraların Kürdistan olduğunu söylemekte hiçbir beis görmemektedir. Burada kitabın bir ders kitabı olduğunu ve okullarda öğrencilere okutturulduğunu tekrarlayarak vurgulamakta fayda var. Öğrencilere Osmanlı coğrafyası öğretilirken Osmanlı coğrafyasının çok önemli unsurları olan Kürtler ve Kürdistan da serbestçe anlatılmaktadır. Coğrafya-yı Osmânî, çok net bir şekilde gösteriyor ki;

Kürdistan, çok da uzak olmayan bir zaman dilimine kadar her türlü korku ve kaygıdan uzak, Kürtlerle meskûn coğrafyayı tanımlamak için doğallığında kullanılan tarihi bir isimdir. 1924 yılında başlayan Kürdün inkarı ile birlikte Kürtçe ve Kürdistan üzerinde de baskılar oluşturulmuş, modern bir ulus-devlet inşa etmek adına bir halkın dili ve üzerinde yaşadıkları toprakların ismi yasaklanmıştır. Aynı ideolojik bakış açısının ürünü olarak Kürt halkına karşı aşağılayıcı, küçümseyen, tahakküme muhtaç bir kütle olarak yansıtılan oryantalist bir dil kullanılmıştır. Kürtler ve Kürdistan gerçekliği tanınmak istenmediği gibi hakkaniyetle tanımlanma çabalarından da sakınılmıştır. Kürdistan ismini kullanmak bölücülük, ayrılıkçılık, hainlik ve dış güçlerin maşası olmakla kodlanarak bir korku kaynağı haline getirilmiş, böylelikle tarihsel gerçekler unutulmuş, unutturulmuştur. (Dinç, 2009, 171)

Her ne kadar Türkiye’de Kürdistan tabiri halen sakıncalı ve yasak olsa da Türkiye’nin komşuları İran ve Irak’ta Kürdistan oldukları resmen kabul edilen iki bölge vardır: Irak’ın kuzeyinde özerk yapıdaki Hikûmetî Herêmî Kurdistan (Kürdistan Bölgesel Yönetimi/Kurdistan Regional Government) ve İran’da İran Kürdistanı'nın ancak üçte birini kapsayan Kürdistan eyaleti (Farsça Ostân-e Kordestân). Son dönemde en şiddetli haliyle Kürt ve dünya gündemine giren Rojava/Batı Kürdistan gerçeğini de unutmamalıyız. Durum böyleyken Kürdistan’ın en büyük parçasını ve dünyadaki Kürt nüfusunun büyük kısmını barındıran Türkiye’de bu kelimenin kullanılamaması, Kürdistan’a Kürdistan denilememesi uzun vadede kabul edilebilir görünmüyor.

Eserin bize gösterdiği diğer bir gerçek de Kürdistan’ın iddia edildiği gibi yeri, sınırları belirsiz, meçhul, muğlâk bir coğrafya olmadığıdır. Zira bir Osmanlı subayı olan Ahmed Cemal, hiçbir tereddüte, kafa karışıklığına mahal bırakmayacak

bir netlikle Kürdistan'ın sınırlarını ortaya koymuştur. Ahmed Cemal'in yaptığı tanımın hem çağdaşı diğer coğrafya kitaplarıyla hem de kendisinden yüzlerce yıl önce yaşamış Şerefhan ve Evliya Çelebi'nin Kürdistan tanımı ile paralellik göstermesi de bunun önemli bir göstergesidir.

Coğrafya-yı Osmânî'de Kürtler hakkında iki buçuk sayfaya yakın bilgi verilmesine rağmen, Osmanlı bürokrat, asker ve aydınlarının Kürtleri tam olarak tanıdığını söyleyemeyiz. 19 ve 20. yüzyılda yayımlanan coğrafya kitaplarında Kürtler hakkında verilen bilgiler çoğunlukla bilindik, basmakalıp ve sürekli tekrarlanan ifadelere dayanmaktadır. Mesela Kürtlerin diliyle ilgili çok az bilgi verilirken edebiyatıyla ilgili nerdeyse hiç bilgi yoktur. Oysa Osmanlı idaresindeki özerk Kürt emirlikleri döneminde (16-19. yüzyıl) Klasik Kürt Edebiyatı en parlak dönemini yaşamıştır. Kürt mirlerinin desteklediği Kürdistan medreselerinde ilim seviyesi üst düzeydedir. Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran, Şêx Şemseddînê Exlatî, Ehmedê Xanî, Îsmailê Bazîdî, Selîmê Silêman, Melayê Bateyî, Wedaî, Mele Xelîlê Sêrtî, Pertew Begê Hekarî ve daha nice önemli şahsiyet hep bu gelenekten yetişen Kürt edip ve âlimleridir. Ancak bu isimlerin hiç birini bu eserlerde göremiyoruz.

Bütün bunlara rağmen Coğrafya-yı Osmânî Kürt tarihi bilhassa da Kürdistan coğrafyası için değerli bir kaynak; "Kürdistan yoktur" diyenlere (2015 itibariyle) 120 yıl öncesinden gelen bir cevaptır.

Kaynakça

Ahmed Cemal, Coğrafya-yı Osmânî, İstanbul, 1311/1895.

AKBAYAR, Nuri, Osmanlı Yer Adları, Tarih Vakfı Yurt Yay. 2. baskı, İstanbul, 2003.

Ali Saib, Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye, Konstantiniyye, 1304/1887.

Ayn-ı Ali Efendi, Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân, M. Tayyib Gökbilgin'nin Girişi ile Tıpkıbasım, İstanbul, 1979.

BRUINESSEN, Martin van, Bruinessen, Ağa Şeyh Devlet, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

BRUINESSEN, Martin van-Hendrik Boeschoten, Evliya Çelebi Diyabekir'de, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

CELİL, Celîlê, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, (Ruşçadan Çeviren: Mehmet Demir), Özge Yayınları, Ankara, 1992.

DİNÇ, Namık Kemal, "Kadim Anavatandan Bir İnkâr Coğrafyasına Kürdistan", Toplum

ve Kuram, Sayı: 2 (Güz 2009), s.151-173.

Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi, 4. Kitap, (Hazırlayanlar: Yücel Yağlı-Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Ocaklık Deyimi Hakkında”, Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul, 1991, s. 269-278.

HAKAN, Sinan, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867), Doz Yayınları, İstanbul, 2007.

HUT, Davut, Musul Vilayeti’nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909) Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Hüseyin Hüsnü, İcmâl-i Coğrafya, İstanbul, 1300/1883.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (Editör), Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, Cilt: I, IRCICA, İstanbul, 2000.

KILIÇ, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, OTAM, Sayı:10, Ankara, 1991, s. 119-139.

Mehmed Bedreddin, Telhîs-i Coğrafya, İstanbul, 1304/1887.

SERTOĞLU, Midhat, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul, 1986.

SEVGEN, Nazmi, Kürdler II, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 6 (1968), İstanbul, ss. 44-61.

SEVGEN, Nazmi, Kürdler III, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 7 (1968), İstanbul, ss. 57- 80.

SEVGEN, Nazmi, Kürdler V, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 9 (1968), İstanbul, ss. 70-76.

SEZEN, Tahir, Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri, Ankara, 2006.

Şemseddin Sami, Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler, (Osmanlıcadan Çeviren: M. Emin Bozarıslan), Deng Yayınları, İstanbul, 2001.

Şerefhan, Şerefname: Kürt Tarihi, Hasat Yayınları, (Çeviren: M. Emin Bozarıslan), 3. Baskı, İstanbul, 1990.

TEKİNDAĞ, M.C. Şehabeddin, “Yeni Kaynaklar ve Vesikalar Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XVII/22 (Mart 1967), İstanbul, 1968, ss. 35-48.

UZUNÇARŞILI, İ. H., Osmanlı Tarihi, II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.

Kürdoloji Çalışmaları Grubu, Osmanlı Kürdistanı/Kurdistana Osmanî, Bgst Yayınları, İstanbul, 2011.

Ahmed Vefik, Lehce-i Osmânî, Cilt 1-2, İstanbul, 1293/1876.

(Dipnotlar)

- 1 Bugün Refahiye'de Günyüzü adıyla bir köy.
- 2 Bugün Kocakoç adıyla Dersim merkezine bağlı bir bucaktır.
- 3 Bugün Nazımiye adıyla Dersim'in bir ilçesidir.
- 4 Bugün Mardin'in Savur (Kürtçesi Stewrê) ilçesinde Sürgücü (Kürtçesi Ewêna) bucağı.
- 5 İmadiye yukarıda Hakkari'nin bir kazası olarak gösterilmişti.